Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României, II, Coordonator ştiinţific Constantin Preda, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1996, 336 p.

Apariţia celui de-al II-lea tom din *Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României*[1], reprezintă un real eveniment editorial. Cel interesat de istoria mai îndepărtată a spaţiului românesc va găsi aici o informaţie utilă, pusă la dispoziţie de specialişti din domeniul pre- şi protoistoriei, al ştiinţelor Antichităţii şi ale Evului Mediu timpuriu – paleobiologie, geocronologie, arheologie, epigrafie, istoria literaturii greco-latine şi bizantine, numismatică, istoria religiei şi a artei antice, istoria dreptului etc. În comparaţie cu realizările similare mai vechi – *Dicţionar de istorie veche a României (Paleolitic - sec. X)* (Bucureşti, 1976) şi *Dicţionar enciclopedic de artă veche a României* (Bucureşti, 1980) – volumul respectiv se remarcă, la fel ca şi primul[2], atât prin îmbogăţirea substanţială a datelor privitoare la unele materii (de exemplu, **Decius, dediticii, Demetra, Dionysos, domus, Drajna de Sus, Drobeta, Filip Arabul, Gallienus**), cât mai ales prin numărul mare de voci noi incluse, respectiv numeroase puncte din diferite colţuri ale ţării, dar şi din Basarabia (**Doroţcaia (Dorockoe), Hansca**) şi Bucovina (**Dolineni, Lipiţa**), unde au apărut vestigii arheologice, personalităţi (împăraţi şi împărătese, guvernatori, scriitori, conducători militari, episcopi etc.) (**Demetrios Katakalon, Diadumenus, Didius Iulianus, Diurpaneus, Domitius Antigonus, Dulcissimus, Elagabalus, Eunapios din Sardes, Eusebius din Caesarea, Evagrios Scholasticus, Evangelicus, Faustina Maior şi Minor, Flavius Gerontius, Gainas, Gaione, Germanus, Gibastes, Katakalon Kekaumenos** etc.), localităţi antice (**Flaviana, Fossaton, Gemellomuntes** etc.), divinităţi (**Dea Syria, Diana, Epona, Fecunditas, Felicitas, Genius, Hecate, Ianus, Isis** etc.), funcţii publice (**decemprimi, dux, econom, episcop, cuposiarh, evergeti, exarchus, drongar, hypodiaconus, interpres** etc.), obiecte şi construcţii (**diaconicon, diademă, dolium, exonartex, fanum, fântână, figlină, friză, fructieră** etc.), acte publice (**decret, dedicaţie, deductio, donativum, edict, Edictul de la Milano (313), Edictum Diocletiani de pretiis rerum venalium** etc.), practici rituale sau de altă natură (**deformare artificială a craniilor, jefuire de morminte**) etc.[3] Să notăm, în sfârşit, condiţiile grafice care fac volumul deosebit de atrăgător.

Recunoscând, pe de o parte, dificultatea realizării unei asemenea lucrări, la care sunt chemaţi să colaboreze specialişti din domenii atât de diferite, iar pe de alta, responsabilitatea coordonatorului în armonizarea unor aspecte ce ţin de caracterul unitar al ei, vom sublinia, totuşi, că din punct de vedere al conţinutului, al valorii ştiinţifice şi al metodei de tratare a unor voci, cel de-al II-lea volum al *Enciclopediei* prezintă o multitudine de carenţe. Nu este intenţia noastră de a le inventaria cu orice preţ, dar nici nu le putem trece cu vederea, mai ales că lucrarea în discuţie este un adevărat instrument de lucru pentru mediile academice şi universitare, inadvertenţele şi inconsecvenţele din paginile ei putând provoca mai mult decât derută printre tinerii cercetători şi studenţi.

Astfel, dacă e să judecăm după titlu, ne-am aştepta ca problemele tratate sub diferitele voci să privească arheologia şi istoria veche a României, fapt care, de altfel, se şi întâmplă pentru majoritatea covârşitoare a lor. Includerea în paginile cărţii, însă, *ca voci aparte,* şi a unor localităţi şi provincii antice sau moderne care n-au nimic de-a face cu spaţiul României ar fi demnă de toată lauda dacă s-ar fi făcut distincţia necesară dintre spaţiul politic şi cel etnic. Căci, în lipsa acestei precizări, multor cititori li se va părea mult mai nimerit ca localităţi precum **Füzesabony-Kettöshalom** (Ungaria) (p. 163), **Hódmezővásárhely** (Ungaria) (p. 239) şi **Jánosszállás** (Ungaria) (p. 288), unde s-au descoperit fragmente sau vase de tip geto-dacic în mediul sarmatic, **Gomolova** (Serbia), unde s-au găsit materiale geto-dacice într-un sit scordisc (p. 197-198), **Lukovit** (Bulgaria), unde se află un tezaur princiar tracic (p. 333), **Galice** (Bulgaria) (p. 166) şi **Iakimovo** (Bulgaria) (p. 246), unde se întâlnesc obiecte din seria tezaurelor de argint dacice din sec. I î. Hr., **Glavaci** (Bulgaria) (p. 193), **Kostandenec** (Bulgaria) (p. 294) şi **Lomec** (Bulgaria) (p. 328), unde au apărut monede getice, să fi fost incluse, în mod firesc, la vocea **geto-daci**, respectiv la problemele legate de aria de răspândire, arta şi monetăria geto-dacică. O asemenea carenţă nu se poate datora decât faptului că o materie atât de complexă ca cea despre etnosul tracic nord-balcanic este tratată doar de un singur cercetător – Constantin Preda, specialist în numismatică geto-dacică, cum o demonstrează publicaţiile sale anterioare şi numeroase pagini din prezenta lucrare, nu şi în istoria politică, arta şi cultura geto-dacilor. La fel, localităţi precum **Graničar**

(Bulgaria) (p. 201), **Kaolinovo** (Bulgaria) (p. 293), **Kizakli** (Turcia) (p. 294), de unde provin monede emise, respectiv de Tomis, Histria şi Callatis, ar fi trebuit menţionate în dreptul coloniilor respective, atunci când se vorbea despre circulaţia monedelor lor. De asemenea, faptul că de la **Luca** (Italia) provine un tribun din legiunea *XI Claudia* (p. 329), că de la **Faventia** (Italia) este originar un medic (p. 122) sau că de la **Hermione** (Grecia) îşi trage obârşia un tomitan (p. 230) nu justifică, după opinia noastră, includerea expresă a acestora printre vocile *Enciclopediei;* mult mai utilă ar fi fost menţionarea persoanelor care stau în legătură cu ele, fapt ce ar fi îmbogăţit informaţiile de prosopografie antică de pe teritoriul României. În sfârşit, pentru a ne opri aici, chiar şi trimiteri ca **Egipt** (p. 107), **Gallia** (166-167), **Germania** (p. 176-177), **Hispania** (p. 234) ş.a. şi-ar fi dovedit importanţa informaţională în măsura în care aspectele privitoare la raporturile acestora cu teritoriul românesc n-ar fi fost tratate adesea doar în câteva rânduri. Scrupulozitatea de care au vrut să facă dovadă autorii volumului[4] este viciată, aşadar, de faptul că ea nu are caracter sistematic, fiecare colaborator contribuind cu acele materii pe care le stăpâneşte mai bine; lipsesc voci precum **Gaganae (Gaganis)**, *mansio* pe drumul *Dierna-Tibiscum* menţionată de *Tabula Peutingeriana* (VII, 4)[5] şi Geograful din Ravenna (*Cosmographia,* IV, 14)[6] şi localizată de unii cercetători la Armeniş (jud. Caraş-Severin)[7] sau Slatina Timiş (jud. Caraş-Severin), **gnosticism,** mişcare religioasă cu numeroşi adepţi în *Moesia Inferior,* dar mai ales în *Dacia*[8], **Fison,** identificat de Pseudo-Caesarios şi Leon Diaconul cu Istrul (Dunărea)[9], de unde şi numele de **fisoniţi** dat "danubienilor"[10], denumire sub care unii cercetători au identificat pe autohtonii din vremea migraţiei sclavinilor, **Flutausis,** "fluviu" din "Sciţia", care, după Iordanes, mărginea la est neamul gepizilor[11], **(Iulius) Vestalis**, *primuspilus* (*leg. V Maced.* ?, *IV Scythica* ?), *praefectus orae maritimae* (?), care a respins un atac al geţilor în anul 12 d. Hr.[12], **Heraclide,** "citeţ al sfintei biserici universale" de la Tomis[13], **Laurentium Lavinatium** – magistratură sacerdotală atestată în *Dacia*[14], **Ioannes lectores** şi **Leontius monachus,** doi călugări sciţi implicaţi în disputele religioase de la începutul veacului al VI-lea[15], cel din urmă identificat în mod nejustificat de unii istorici români ai Bisericii cu origenistul **Leontius de Bizanţ** († către 543), confundat, la rândul său, cu **Leontius** de Ierusalim, teolog ortodox care a scris între 532 şi 536 etc.

Şi pentru că vorbim de scrupulozitate, să remarcăm şi limitarea nejustificată a datelor privitoare la una sau alta dintre problemele abordate la perioade istorice mai bine cunoscute de autori, ignorându-se altele; cititorul nu primeşte astfel decât o informaţie trunchiată. Aşa se procedează, de exemplu, la **grifon** (p. 205), unde nu se pomeneşte nimic despre reprezentările din epoca romană[16]. De asemenea, la seria descoperirilor de la **Hansca** (p. 219) nu sunt amintite cele – foarte numeroase şi importante – din epoca prefeudală. La **Histria,** accentul cade pe epoca greacă (p. 235-238), cetăţii romano-bizantine rezervându-i-se doar cinci rânduri într-o singură frază (p. 237)[17], nesemnificativă pentru înţelegerea istoriei sale în această perioadă; menţiunile din izvoare, edificiile laice sau creştine, obiectele mai reprezentative etc. sunt trecute sub tăcere; din acest punct de vedere, materialul din DIVR era mult mai bogat. La fel se procedează cu **Insula Banului** (p. 260-262).

Dar cele mai mari probleme şi nedumeriri le ridică inconsecvenţele, greşelile ştiinţifice, utilizarea unor interpretări insuficient fundamentate şi apelul la o bibliografie depăşită. Astfel, faptul că unele voci cu tematică apropiată nu sunt tratate de acelaşi specialist dă naştere la inadvertenţe, provocând o adevărată derută cititorului. Aşa se întâmplă, de exemplu, dacă se citesc informaţiile de la termenii **Dacia**, subscris de Constantin C. Petolescu (p. 15-20), reputat istoric al provinciei respective, autor al unei recente lucrări dedicate acesteia[18], **Dacia Malvensis,** datorat lui Mihail Zahariade (p. 20) cunoscut pentru preocupările sale în domeniul istoriei militare (*limes,* flotă, trupe terestre), şi **Hadrian (Publius Aelius Hadrianus),** semnat de Emilia Tomescu (p. 213-214), necunoscută în literatura de specialitate. Conform acesteia din urmă, care utilizează o bibliografie perimată, organizarea Daciei sub Hadrian ar fi avut loc în două etape – 117-118, când au fost create *Dacia Superior* şi *Dacia Inferior,* şi 123, când, vizitând din nou ţinutul nord-dunărean (?), împăratul ar fi înfiinţat *Dacia Porolissensis;* despre întinderea teritorială se vorbeşte doar la *Dacia Inferior,* care ar fi cuprins "Oltenia şi colţul de S-E al Transilvaniei aflate până atunci sub autoritatea guvernatorului Moesiei Inferior" (p. 214). La rândul său, Mihail Zahariade scrie că *Dacia Malvensis* ar fi fost denumirea dată "după 168/169 d. Hr. fostei provincii Dacia Inferior"; din punct de vedere teritorial, "este încă neclar" dacă ea îngloba, "în continuare", S-E Transilvaniei "sau a fost extinsă la scara întregului teritoriu actual al Olteniei, adică între Munţii Carpaţi, Dunăre şi Olt"

(p. 20); oricum, printre oraşele sale se numărau "Romula-Malva (azi Reşca, jud. Olt)" şi Drobeta. Or, istoriografia recentă a arătat – şi acelaşi lucru face şi Constantin C. Petolescu la vocea **Dacia** – că urmaşul lui Traian n-a putut reorganiza Dacia decât în 118, aşa cum se desprinde fără echivoc din logica desfăşurării evenimentelor prezentată de biograful său (p. 16). De la acea dată, *Dacia Inferior* cuprindea estul Olteniei şi sud-estul Transilvaniei, extinzându-se la un moment dat şi în vestul Munteniei, între *limes Alutanus* şi *limes Transalutanus* (vezi şi hărţile b-c de la fig. 1, p. 17). Cât priveşte *Dacia Malvensis,* aceasta s-a numit astfel din anul 168, atunci când a fost adusă la *Potaissa* legiunea a V-a *Macedonica* [19]; ea a preluat întinderea teritorială a *Daciei Inferior* (p. 18). În acest context, Drobeta n-avea cum să facă parte din *Dacia Malvensis.* Pe de altă parte, denumirea *Malvensium* (la genitiv plural) din expresia *curator civitatis Romulensium Malvensium* de pe inscripţia de la *Hispalis (Baetica)* pusă în onoarea lui Sex. Iulius Possessor[20] nu se referă la identitatea Romula-Malva[21], "capitala" Daciei Malvensis, cum scrie Mihail Zahariade la p. 20, ci la numele provinciei în care se afla Romula[22].

Pe de altă parte, nu înţelegem de ce, rezervându-se rubrici aparte pentru **Dacia Malvensis, Dacia Mediterranea** şi **Dacia Ripensis** (p. 20), nu s-a acordat spaţiu, aşa cum era firesc, şi pentru **Dacia Superior, Dacia Inferior, Dacia Apulensis, Dacia Porolissensis.**

Aceeaşi neglijenţă în punerea de acord a conţinutului informaţiei[23] se observă din compararea datelor expuse de Constantin C. Petolescu în *Fasti Daciae* (p.19-20) cu cele de sub numele diferiţilor *legati* sau *procuratores,* dintre care, exceptând pe **Iulius Sabinus,** prezentat, cum era firesc, de istoricul amintit (p. 275), toţi ceilalţi poartă semnătura lui Mihail Zahariade. Cronologia corectă e, desigur, cea din *Fasti,* mai ales că autorul a apelat şi la cea mai recentă cercetare în domeniu, respectiv lucrarea lui I. Piso, *Fasti provinciae Daciae,* I, *Die senatorische Amtsräger* (Bonn, 1993). Dar iată câteva exemple: Cn. Minicius Faustinus Sex. Iulius Severus, *legatus Augusti pro praetore Daciae Superioris* între "119-127" (p. 19), apare la p. 276 ca legat "între 119/120-126 d. Hr."; T. Flavius Constans, *procurator Augusti Daciae Inferioris* în "139" (p. 19), apare la p. 149, unde litera de la *praenomen* lipseşte, fără data precisă a procuraturii; la T. Flavius Priscus Gallonius Fronto Q. Marcius Turbo, *[pro l]eg(ato) et praef(ectus) prov(inciae) Dac[iae] Inferioris* între "140-142" (p. 19), se poate citi la vocea care-i poartă numele (p. 150) că a îndeplinit funcţia respectivă "fie în anii 142-143,... fie, mai puţin probabil, în 155-156"; Livius Gra[p]us, *procurator Daciae Porolissensis* în "123" (p. 19), este indicat la p. 318 (scris "Livius Grapus") drept procurator al provinciei amintite în "122-123 d. Hr."; despre P. Helvius Pertinax, *legatus Augusti pro praetore trium Daciarum* între "177-179" (p. 19) se scrie la p. 226 că a îndeplinit magistratura respectivă "între 176-177", pentru ca "între 177-179" să fie guvernator al *Moesiei Inferior* [24]; C. I. Gallus, *legatus Augusti pro praetore trium Daciarum* între "206-208 (?)" (p. 19), este prezentat la p. 273 (unde numele este complet – C. Iulius Gallus Marcianus Vindex) ca "guvernator *(legatus Augustorum pro praetore)* al celor trei Dacii în 198-199 d. Hr., în timpul domniilor comune ale lui Septimius Severus şi Caracalla"; C. Iulius Septimius Castinus, menţionat la p. 19 ca *legatus* între "214/215-217", este amintit la p. 275 în această funcţie "în 214-217"; despre Herennius Gemellinus, *procurator Daciae Apulensis* pe la "cca 205 (?)" (p. 19), se spune la p. 230 că a îndeplinit magistratura respectivă "între 198-211 d. Hr." etc.

Dar faptul cel mai curios este inconsecvenţa întâlnită la acelaşi autor, situaţie în care se află însuşi coordonatorul volumului. Astfel, despre **Dapyx,** "rege get din părţile centrale ale Dobrogei", acesta scrie că a intrat în conflict cu vecinul său Roles, "prieten al romanilor, care a chemat în sprijin pe M. Licinius Crassus, guvernator al Macedoniei, în anii 28-27 î. Hr." (p. 27). La vocea **Istros,** Constantin Preda arată că "proconsulul Macedoniei M. Licinius Crassus a înfrânt rezistenţa regilor geţi din Dobrogea" "în anii 29-27 î. Hr." (p. 269), pentru ca atunci când scrie despre peştera în care s-au retras geţii, **Keiris**[25], să menţioneze faptul că generalul roman l-a învins pe dinastul get "în 29-28 î. Hr." (p. 294). E clar că autorului îi sunt străine cariera lui M. Licinius Crassus şi cronologia evenimentelor în care acesta a fost implicat în zona balcano-dunăreană; le putea citi chiar la vocea care-i poartă numele, elaborată în primul volum al *Enciclopediei* pe care tocmai o coordonează[26]; să i le reamintim: în 30 - consul, în 29 - proconsul al Macedoniei şi Achaei, în 28 - luptele din Balcani, inclusiv cu Dapyx[27], în 27 i se acordă triumful.

De asemenea, sub numele **Diurpaneus,** Constantin Preda scrie: "S-a considerat multă vreme că **Diurpaneus** este unul şi acelaşi rege cu Duras. Analiza recentă a izvoarelor scrise permite să se aprecieze că **Diurpaneus** este de fapt numele lui Decebal, pe care acesta îl purta

încă în timpul luptelor cu Cornelius Fuscus" (p. 66). Acelaşi ton categoric şi sub numele **Duras**: "potrivit noilor interpretări ale izvoarelor se face o distincţie clară între **Duras** şi Diurpaneus, acesta din urmă fiind numele pe care l-a purtat Decebal în timpul luptelor cu generalul roman Cornelius Fuscus în 86-87 d. Hr. " (p. 95). La vocea **geto-daci**, în schimb, subscrisă de acelaşi numismat, se poate citi că lista regilor daci "se încheie cu Diurpaneus (identic se pare cu Duras, menţionat de Dion Cassius), care i-a cedat tronul lui Decebal" (p. 184). Consecvenţă demnă de toată lauda! Identitatea dintre Diurpaneus şi Decebal nu este sprijinită de nici un izvor antic, ea intrând în istoriografia recentă în urma publicării de către un fost student căruia nu-i lipseşte imaginaţia şi care îşi poleieşte adesea articolele cu expresii germane (*Quellenforschung, Siegesname, Volksname, Königsname* etc.) a unui manuscris nedefinitivat al lui Nicolae Gostar, manuscris în care, aşa cum arăta şi Constantin C. Petolescu în monografia dedicată regelui-erou, istoricul ieşean "pornea... de la specularea exprimării întrucâtva confuze a autorilor antici, iar nu de la o temeinică analiză a tuturor datelor istorice"[29]. La întrebarea "dacă *Diurpaneus* este acelaşi cu *Duras*"[30], răspunsul nu poate fi decât pozitiv, argumentelor profesorului Petolescu[31] putându-li-se adăuga încă unul: forma *Diuranei*, care este în mod evident forma contrasă a lui *Diurpaneus*, apare în manuscrisul notat cu sigla *"D"* al *"Istoriilor"* lui Orosius[32]; **Duras** este, prin urmare, tot unul cu **Diurpaneus**, aşa cum se poate citi şi la vocea **Decebal** din *Enciclopedie*, semnată de C. C. Petolescu (p. 32).

Insuficient de aprofundată şi foarte discutabilă este şi opinia lui Gheorghe Bichir, cunoscută deja în istoriografie[33], de la vocile **dacii liberi** (p. 21, 23) şi **Lipiţa** (p. 317), conform căreia aşa-numita "cultură a tumulilor carpatici" trebuie pusă pe seama "dacilor mari" menţionaţi de *Orac. Sibyll.*, XII, 180. Dovezile materiale care să susţină atribuirea respectivă nu sunt înfăţişate în acest volum al *Enciclopediei*, dar, aşa cum suntem înştiinţaţi la p. 317, el o va face într-un tom viitor, unde va dedica o voce specială acestei culturi. Este impardonabil, totuşi, faptul că autorul nu aminteşte şi alte opinii formulate în legătură cu apartenenţa etnică a "tumulilor carpatici". Nu credem că aceasta poate fi pusă în relaţie cu opinia recentă a lui Virgil Mihăilescu-Bârliba, după care teoria lui Gheorghe Bichir şi Mircea Ignat[34] se bazează pe necunoaşterea descoperirilor şi a bibliografiei, pe ignorarea sau falsificarea opiniilor formulate despre cultura tumulilor carpatici[35].

Caracterul discutabil, chiar greşit al unor informaţii se datorează, uneori, aşa cum am arătat şi mai sus, faptului că unele probleme nu au fost tratate de specialişti în domeniu. De exemplu, despre **geto-daci** ar fi trebuit să scrie nu numai Constantin Preda, numismat recunoscut, ci şi Mircea Babeş, Petre Alexandrescu, Ion Glodariu sau Silvia Teodor. Nu e de mirare atunci că o problematică atât de vastă ca cea despre civilizaţia geto-dacică n-a putut fi acoperită în mod corect de un singur autor şi la vocea respectivă apar opinii precum: "contactul lor (al geţilor - n. n.) cu lumea greacă va face posibilă şi consemnarea de către istoricul grec Herodot (sec. 5 î. Hr.) a primelor ştiri despre geţi încă din sec. 6 î. Hr." (p. 178) – exprimare incoerentă şi care a dat naştere la o aberaţie (sensul corect l-a dat, de altfel, chiar autorul la p. 179: "Cea dintâi afimare politică a **geto-dacilor** consemnată în izvoarele antice datează de la sfârşitul sec. 6 î. Hr."); pe un fragment ceramic de la Ocniţa (jud. Vâlcea) era scris "numele regelui local Thiamarcos" (p. 179) – afirmaţie falsă, întrucât inscripţia ΒΑCΙΛΕ...ΘΙΑΜΑΡΚ...[36] se traduce prin "(vasul este al) regelui..., Thiamarc(os) (a făcut)", deci e vorba de un meşteşugar (soluţia au dat-o însemnările apropiate din mediul tracic, în special cele de la Rogozen din Bulgaria, făcute tot cu litere greceşti[37]); geto-dacii ar fi cinstit pe Marte, zeul războiului, după cum ne informează Iordanes şi Ovidiu (p. 179) – opinie total eronată, chiar dacă are o vechime considerabilă în istoriografie, căci ştirile autorilor menţionaţi, la care trebuie adăugate cele ale lui Vergiliu (*Eneida*, III, 35)[38], necunoscute de C. Preda, sunt exagerări, fără nici o relevanţă pentru istoria religioasă a Daciei preromane[39] (aceasta nu exclude posibilitatea ca geto-dacii să fi adorat o zeitate a războiului); Cavalerul trac ar fi fost "o divinitate a naturii sălbatice şi a primăverii" (p. 179) – caracterizare pe care doctrina şi mitul Eroului, analizate de istorici de prestigiu ai religiei tracice, o infirmă categoric[40]; la Sarmizegetusa dacică s-ar fi descoperit "cinci sanctuare" (p. 185) – în realitate, sunt 11[41]. Nu e singura materie unde Constantin Preda face aprecieri asupra unor probleme care nu-i sunt familiare. Am prezentat câteva exemple mai sus; iată altele: la vocea **Istros** scrie că "în vremea lui Vespasian a luat fiinţă flota militară romană, *Classis Flavia Moesica*" (p. 269) – afirmaţie greşită, întrucât începuturile flotei dunărene datează de pe vremea lui Octavianus[42], numele fiindu-i *classis Moesica*, aşa cum arată sursele epigrafice[43]; sub Vespasian sau poate sub Domiţian, ea a fost reorganizată, moment în care a primit şi titlul oficial de

classis Flavia Moesica[44]; vorbind despre **Diegis**, colaborator al lui Decebal, coordonatorul volumului interpretează gestul lui Domiţian de a-i aşeza o diademă pe cap după aprecierea tendenţioasă a lui Cassius Dio (LXVII, 7, 3)[45], respectiv ca o binemeritată răsplată (p. 54), nesesizându-i adevărata semnificaţie, sugerată chiar de către istoricul antic amintit[46], anume aceea de încoronare simbolică a lui Decebal, care devenea astfel *rex amicus et socius;* la p. 23 (**daco-romani**), scriind despre perioada ulterioară retragerii aureliene, arată că "dispariţia graniţelor romane va atrage după sine refacerea unităţii lumii geto-dacice" – fenomen imposibil de realizat, pentru că realitatea etnodemografică şi lingvistică era total diferită de cea de dinainte de cucerire.

Vehicularea unor informaţii greşite în *Enciclopedie* este de-a dreptul surprinzătoare, ştiut fiind că unele dintre ele sunt adevărate locuri comune în istoriografie. De exemplu, Radu Harhoiu scrie despre cultura **Ipoteşti-Cândeşti** că a fost "cultură dezvoltată de populaţia locală daco-romană (romanică) (sic!) în sec. 5-7 (sic!) şi că, printre alte caracteristici, avea aşezări "fortificate (sic!)" (p. 266). Afirmaţia comportă trei amendamente: mai întâi, acela că expresiile "populaţie daco-romană" şi "populaţie romanică" nu sunt identice[47], aceasta din urmă reprezentând o etapă intermediară între daco-romani (sec. II-V, adică de la cucerirea romană până la generalizarea romanizării, când se consideră că elementele specifice prelatine au dispărut)[48] şi români (din secolul VIII); al doilea, că această cultură este datată în secolele VI-VII, aşa cum reiese din cercetările mai vechi sau mai noi ale Suzanei Dolinescu-Ferche[49], din datarea celorlalte situri considerate ca definind această cultură (Budureasca[50], Cândeşti[51], Craiova[52] etc.) şi din aprecierile lui Radu Harhoiu însuşi în chiar paginile tomului din *Enciclopedia* despre care discutăm (**Dulceanca**, p. 88); în sfârşit, că aşezările erau nefortificate[53]. Alexandru Avram, vorbind despre coloniile romane care puteau beneficia de **immunitas** pe baza lui *ius Italicum*, include în categoria coloniilor din Dacia şi oraşul *Dierna* (p. 252), deşi se ştie – fapt întărit şi de Gheorghe Poenaru-Bordea la vocea **Dierna** din prezentul volum – că aceasta "nu a fost *colonia* sub Traian, cum greşit ne informează Ulpianus, aşezarea civilă dezvoltată curând pe lângă castru, important punct vamal, *statio portirii* între Moesia superior şi Dacia, devenind *municipium* abia sub Septimius Severus" (p. 54). Acelaşi erudit coleg ne surprinde total când la vocea **flamen** afirmă că *flamines maiores (Dialis, Martialis, Quirinalis)* "slujeau divinităţile principale (sic!) din Triada capitolină (sic!)" (p. 148). Zeităţile triadei capitoline erau... trei (fără "principale" sau "secundare") – **Iupiter Optimus Maximus, Iunona (Iuno) Regina** şi **Minerva**, cei trei *flamines maiores* nefiind preoţi ai acestora, ci ai divinităţilor din **triada precapitolină** (cea de dinainte de Tarquini), respectiv **Iupiter** (în calitate/ însoţit de **Dius Fidius**, de unde *flamen Dialis*, nu *Jovialis*), **Marte (Mars), Quirinus**[54]. Şi pentru că amintim de Alexandru Avram, să facem observaţia că în biografia generalului **M. Licinius Lucullus** (p. 312) *foedus*-ul dintre Roma şi Callatis este datat în 70 î. Hr. (p. 312), fapt care nu poate decât să trezească nedumerire, ştiut fiind că cercetătorul bucureştean însuşi l-a datat recent în anii 106-101 î. Hr.! Explicaţia este simplă: textul pentru această *Enciclopedie* a fost scris cu mult timp în urmă, la corectură nemaifăcându-se corijarea necesară. De altfel, faptul că aşa s-a procedat cu multe alte materii reiese fără nici un dubiu din lectura bibliografiei, care în mod covârşitor se opreşte la anii 1986-1987[55]. Iată câteva exemple: scriind despre martirul **Dasius**, Ion Barnea face trimitere la o comunicare de la Haskovo (Bulgaria) din 1987 a Renatei Pillinger (p. 27); or, între timp, cercetătoarea austriacă şi-a publicat rezultatele, Ion Barnea însuşi făcând referire la ele în articolul *Sfinţii martiri "Dasius" de la Durostorum şi Axiopolis*[56]. Acelaşi lucru se observă la vocea **Hinova**, unde se indică drept sursă istoriografică o comunicare susţinută în 1984 la "primul simpozion de numismatică" de la Craiova (p. 234), dar în 1989 M. Davidescu a publicat micromonografia cetăţii respective[57]. Dan Gh. Teodor menţionează ca ultimă contribuţie privitoare la aşezarea de la **Fundu Herţii** (jud. Botoşani) un articol publicat în 1978 în numărul 1 al tomului 26 al revistei Slovenská Archeologia (p. 69-77); în anul 1987, însă, cercetătorul amintit a editat, împreună cu Mircea Petrescu-Dîmboviţa, monografia aşezării[58]. De asemenea, la discuţia privitoare la localizarea cetăţii **Helis**, unde Dromichaites l-a ţinut prizonier pe Lysimach, dacă autorul ei (Constantin Preda) nu s-ar fi limitat doar la *Getica* lui Vasile Pârvan (p. 226), atunci ideea sa despre identificarea acesteia cu aşezarea de la Poiana (jud. Galaţi) (vezi şi p. 84) ar fi găsit un argument în plus într-o recentă lucrare a lui Virgil Mihăilescu-Bârliba, care a făcut ingenioasa apropiere dintre **Helis** - "(Cetatea) Soarelui", şi **Piroboridava** – "Cetatea Focului", localizată la Poiana (jud. Galaţi)[59]. Cititorul nu are nici o vină că această *Enciclopedie* a fost predată la tipar acum mai bine de un deceniu; deontologia profesio-

nală ar fi obligat coordonatorul să-l informeze.

Multe neajunsuri prezintă sistemul de trimiteri, a cărui uniformizare ar fi căzut în sarcina responsabililor volumului. De exemplu, unele voci folosesc la izvoare, aşa cum era firesc, inscripţiile din *corpora* editate în România – IDR, ISM, IGLR –, altele, unde epigrafele din volumele respective ar fi trebuit utilizate, le ignoră, făcând trimiteri la CIL. Apoi, cei mai mulţi autori plasează inscripţiile (uneori cu indicaţia **nr.** – p. 271, 273, 274 etc., alteori fără – p. 84, 273, 275 etc.) la bibliografie, alţii le includ în text (p. 80, 267, 296-297, 298, 311 etc.), cum credem că ar fi fost normal, de vreme ce şi izvoarele literare au acelaşi tratament. Dar cel mai jenant lucru pentru o lucrare ştiinţifică este totala dezordine care domneşte la bibliografia unor voci, mai ales la cele realizate de mai mulţi autori: în loc să se procedeze la aranjarea indicaţiilor bibliografice după criteriul firesc ştiinţific, respectiv atlase, dicţionare, enciclopedii, izvoare, lucrări generale şi lucrări speciale în ordinea apariţiei lor, din câte ne dăm seama, în *Enciclopedie* trimiterile sunt puse după cum le-a întocmit fiecare autor; nu e de mirare, de aceea, că apar repetiţii inutile de nume, lucrări şi reviste, că izvoarele sunt trecute la final, că ordinea de apariţie a publicaţiilor nu e respectată etc. Cine va lectura de exemplu, bibliografiile de la p. 142, 144, 244, 326 se va convinge de adevărul celor afirmate.

Bilanţul comentariilor noastre nu este unul negativ. Cel de-al doilea volum al *Enciclopediei arheologiei şi istoriei vechi a României* reprezintă o lucrare colectivă valoroasă, un instrument de lucru indispensabil, o oglindă a eforturilor tot mai anevoioase, dar neîntrerupte depuse de slujitorii istoriei antice pentru valorificarea rezultatelor muncii lor. O mai sporită atenţie, însă, în special din partea coordonatorului, ar fi putut elimina unele aspecte incompatibile cu ţinuta ştiinţifică. Să sperăm că acest deziderat se va împlini măcar la ultimul volum.

Nelu Zugravu
(Iaşi)

NOTE

1. Primul volum a apărut în anul 1994 şi este dedicat materiilor de la literele *A-C*.

2. Vezi Nelu Zugravu, în Anuarul Institutului de Istorie "A. D. Xenopol", XXXII, 1995, p. 575 - 576.

3. E curios, totuşi, cum unele voci foarte utile, existente, de exemplu, în *Dicţionarul de istorie veche* (cele mai multe semnate de D. M. Pippidi!), au fost eliminate în recenta *Enciclopedie* – **daci mari** (menţionaţi astfel în *Oracula Sibyllina,* XII, 180, spre deosebire de aşa-zişii **daci liberi,** nepomeniţi sub acest nume de nici un izvor literar sau epigrafic), **dendrofori, faber, formarea poporului român şi a limbii române, greci, Iuno (Iunona), Iupiter (Iuppiter).**

4. La p. 251 apare şi localitatea **Ijevsk (Iževsk)** din Republica Autonomă Udmurtia (Rusia) (!), unde într-un mormânt s-a descoperit "o monedă emisă la Tomis în vremea lui Severus Alexander, perforată".

5. FHDR, I, p. 738 - 739.

6. *Ibidem,* II, p. 580 - 581.

7. IDR, III/1, p. 138 - 139.

8. Vezi I. Barnea, *Arta creştină în România,* 1, *Secolele III-VI,* Bucureşti, 1979, p. 11-12, 52, pl. 8; N. Gudea, I. Ghiurco, *Din istoria creştinismului la români. Mărturii arheologice,* Oradea, 1988, p. 37, 43, 44, 51, 60-61, 72, 73, 75, 79, 80, 82, 86, 101-105, 160-169; despre gemele gnostice se spun câteva cuvinte în două fraze la vocea **gliptica,** subscrisă de Gh. Popilian (p. 195).

9. Pseudo-Caesarios, *Întrebări şi răspunsuri,* I, 68 şi III, 144 (FHDR, II, p. 482-485); Leon Diaconul, *Istoria,* VIII, 1 (*ibidem,* p. 680-681); la vocea **Istros** semnată de Constantin Preda (p. 268-270) trimiterile la izvoarele respective lipsesc.

10. Pseudo-Caesarios, *Întrebări şi răspunsuri,* II, 110 (FHDR, II, p. 484-485).

11. Iordanes, *Getica,* 33, (*ibidem,* 412-413); cf. şi Geograful din Ravenna, *Cosmographia,* IV, 14 (*ibidem,* p. 580-581).

12. Ovidiu, *Ex Ponto,* IV, 7, 1-30; 47-54 (*ibidem,* I., p. 328-331).

13. IGLR, nr. 45.

14. IDR, III/2, 2, 89; CIL, III, 7795, 1189; XI, 5215; L. Mrozewicz, *Laurentes Lavinates und die Provinz Dakien (Ein Beitrag zur Geschichte der Romanisierung),* în *Prosopographica,* Poznań, 1993, p. 217-225.

15. Papa Hormisdas, *Ep. 187,* 3, (FHDR, II, p. 327); *Ep. 216,* 6 (*ibidem,* p. 329); *Despre întruparea Domnului nostru Iisus Hristos, către Fulgentius şi către alţi episcopi ai Africii,* traducere şi note de D. Popescu, în MO, 37, 1985, 11-12, p. 783, 792;

Epistola monahilor sciţi către episcopi, traducere şi note de N. Petrescu, în *ibidem,* 9-10, p. 698, 707; Dionysios Exiguus, *Prefaţă la traducerea latină a celor două epistole ale Sfântului Chiril, episcop al Alexandriei, adresată episcopului Successus,* 1, traducere de D. Popescu, în *ibidem,* 38, 1986, 2, p. 116. Cu acest prilej, constatăm că un alt călugăr scit – **Achilles** (Papa Hormisdas, *Ep. 187,* 3, în FHDR, II, p. 326-327) – nu este menţionat în EAIVR, I.

16. Vezi pentru acestea, recentul studiu al lui V. H. Baumann, *O piesă deosebită de toreutică romană. Grifonul de la Teliţa,* în Pontica, 24, 1991, p. 246-267.

17. E de comparat cu cele 51 de rânduri acordate pentru **fluier** (p. 151-152)!

18. C. C. Petolescu, *Scurtă istorie a Daciei romane,* Bucureşti, 1995.

19. M. Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica şi castrul de la Potaissa,* Cluj-Napoca, 1987, p. 22-23.

20. CIL, II, 1180, iar recent *Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie (Ier - IIIe siècles),* I, *L'Italie et les provinces occidentales* (IDRE, I), recueil, commentaires et index par C. C. Petolescu, Bucureşti, 1996, nr. 179.

21. Cf. şi M. Zahariade, **Iulius Possessor, Sextus** p. 274; aceeaşi identitate şi la E. Tomescu, **Hadrian,** p. 214.

22. Vezi, C. C. Petolescu, *Colonia Malvensis,* în SCIVA, 38, 1987, 1, p. 23-32; idem, *Scurtă istorie...,* p. 76-77, cu posibila localizare a Malvei la Cioroiu Nou (jud. Dolj); totuşi, în primul volum al *Enciclopediei* aici este localizată *Aquae* (p. 84-85).

23. Necesitatea unei coerenţe a informaţiei vehiculate sub diferitele voci ni se pare indispensabilă pentru un asemenea gen de lucrare, altfel *Enciclopedia* se transformă într-un fel de *mixtum compositum* în care fiecare poate scrie orice.

24. De fapt, şi această ultimă informaţie este greşită, pentru că, aşa cum a arătat Emilia Doruţiu-Boilă, el a fost legat al provinciei sud-dunărene "după 175, probabil până în 177" – Em. Doruţiu Boilă, *Legaţii Moesiei Inferioare între 175-180 şi 198-212,* în Studii Clasice, 22, 1984, p. 116, vezi şi p. 118, unde precizarea e mai categorică – "între 175 şi 177".

25. Cassius Dio., LI, 26, 3, (FHDR, I, p. 676-677).

26. Alexandra Ştefan, în *Enciclopedia arheologiei şi istoriei vechi a României,* I, A - C, Bucureşti, 1994, p. 370-371.

27. Vezi mai recent Al. Suceveanu, în Al. Suceveanu, Al. Barnea, *La Dobroudja romaine,* Bucureşti, 1991, p. 25.

28. De fapt, Decebal a luptat cu Fuscus numai în 87 – vezi mai recent C. C. Petolescu, *Decebal, regele dacilor,* Bucureşti, 1991, p. 27-28.

29. *Ibidem,* p. 16.

30. *Ibidem.*

31. *Ibidem,* p. 16-17.

32. Cf. Orose, *Histoires (Contre les Païens),* tome II, *Livre VII. Index,* texte établi et traduit par M.-A. Arnaud-Lindet, Paris, Les Belles Letres, 1991, p. 41, unde sunt prezentate şi variantele *Diurpanei şi Diurpanis.*

33. Gh. Bichir, *Dacii liberi din nordul Daciei,* în Thraco-Dacica, XVII, 1-2, 1996, p. 195-197.

34. M. Ignat, în vol. *Spaţiul nord-est carpatic în mileniul I,* coord. V. Spinei, Iaşi, 1997, p. 38-39, 41-42.

35. V. Mihăilescu-Bârliba, *The Carpathian Barrows Culture - Cultura tumulilor carpatici,* în AMN, 21, 1997, p. 837, 847; idem, *Noi date privind cultura tumulilor carpatici în România,* în SCIVA, 48, 1997, 4, p. 327.

36. IDR, II, 599, p. 232.

37. Vezi, *The Rogozen Treasure,* Papers of the Anglo-Bulgarian Conference, 12 March 1987, edited by B. F. Cook, London, 1989; P. Alexandrescu, *Însemnări arheologice asupra tezaurului de la Rogozen (Bulgaria),* în SCIVA, 38, 1987, 3, p. 233-244.

38. FHDR, I, p. 204-205.

39. Vezi, Z. Petre, *À propos des sources de Jordanes, Getica, 39-41 et 67-72,* în *Études d'historiographie,* sous la direction de L. Boia, Bucharest, 1985, p. 39 (nota 1) şi 44; N. Zugravu, *Despre Marte la geto-daci (pe marginea unor opinii),* în Acta Moldaviae Meridionalis, 7-8, 1985-1986, p. 187-193.

40. S. Sanie, *Cavalerul trac,* în *Enciclopedia civilizaţiilor romane,* Bucureşti, 1982, p. 176; C. C. Petolescu, *Cavalerul trac,* în *Enciclopedia arheologiei...,* I, p. 267; I. Marazov, în Al. Fol and I. Marazov, *Thrace and the Thracians,* New York, 1987, p. 17 urm.; R. F. Hoddinot, în *The Rogozen Treasure...,* p. 53-56.

41. Vezi I. Glodariu, Eug. Iaroslavschi, A. Rusu, *Cetăţi şi aşezări dacice în Munţii Orăştiei,* Bucureşti, 1988, p. 105-125.

42. Ovidiu, *Ex Ponto,* IV, 7, 27-28 (FHDR, I, p. 330-331); Strabon, VII, 3, 13, (*ibidem,* p. 239); Appian, *Illyria,* 22, 66 (*ibidem,* p. 569).

43. CIL, XVI, 3.

44. Vezi, Al Suceveanu, *op. cit.,* p. 67; O. Bounegru et M. Zahariade, *Les Forces Navales du Bas Danube et de la Mer Noire aux Ier-VIe siècle,* Oxbow Books, 1996, p. 9-10.

45. FHDR, I, p. 684-685.

46. "Domiţian puse lui Diegis o diademă pe cap – ca şi cum ar fi fost un adevărat învingător şi *omul în stare să dea un rege dacilor" (ibidem).*

47. Aceeaşi confuzie şi la vocea **Dridu,** elaborată de Eugenia Zaharia, p. 81-83.

48. L. Bârzu, *Romanitatea orientală între sec. IV-VII e. n.*, în *Din istoria Europei romane*, Oradea, 1995, p. 245. După Eugenia Zaharia, elementele de cultură materială dacică dispar abia din sec. VIII! - **Dridu**, p. 81.

49. Vezi, S. Dolinescu-Ferche, în DIVR, p. 346-348; idem, *Habitats des VIe-VIIe siècles de notre ère à Dulceanca IV*, în Dacia, N. S., 36, 1992, p. 125-177.

50. R. Harhoiu, în *Enciclopedia arheologiei...*, I, p. 220.

51. V. Teodorescu, în *ibidem*, p. 311-312.

52. Gh. Popilian, în *ibidem*, p. 370.

53. S. Dolinescu-Ferche, în DIVR, p. 346; R. Harhoiu, *op. cit.*

54. G. Dumézil, *Les dieux des Indo-Européens*, Paris, 1952, p. 27 - 35; idem, *L'idéologie tripartie des Indo-Européens*, Bruxelles (Berchem), 1958, p. 48-54; idem, *Mit şi epopee*, Bucureşti, 1993, p. 188 sau, mai simplu, D. M. Pippidi, *flamini*, în DIVR, p. 268.

55. Iată vocile unde s-au folosit şi publicaţii de după 1990: **Dacia** (p. 20), **Decebal** (p. 33), **denar** (p. 47), **Gârbovăţ** (p. 171), **geto-daci** (p. 186), **Ghelăieşti** (p. 187), **Iulius Sabinus** (p. 275).

56. BOR, 107, 1989, 5-6, p. 144 - 149.

57. M. Davidescu, *Cetatea romană de la Hinova*, Bucureşti, 1989.

58. M. Petrescu-Dîmboviţa, D. Gh. Teodor, *Sisteme de fortificaţii medievale timpurii la est de Carpaţi. Aşezarea de la Fundu Herţii (jud. Botoşani)*, Iaşi, 1987.

59. V. Mihăilescu-Bîrliba, *Dacia răsăriteană în sec. VI-I î.e.n. Economie şi monedă*, Iaşi, 1990, p. 19, nota 17.